

Момчило МИЋОВИЋ

БАЊАНИ

1. Турци освајају Херцеговину

Херцега Стефана нападају Турци први пут 1459, а затим 1463, пошто су већ прегазили Босну. Наредни покушај Турака да покоре Херцеговину био је у љето 1465, када је Херцег изгубио Љубомир, Попово, Журовиће, Бијелу, Ускопље, Зупце, Врсиње, Гацко. Офанзива турска се наставља и почетком 1466. када је Стефан већ био на постели и за његова живота падају Луг, Поцрње, Кути, Корита, Бањани, а вјероватно и Риђани. Освојени дио Херцеговине Турци придружују Босанском санцаку на чело са Иса-беготом. Убрзо ће се формирати Херцеговачки санцак (Вилајет Херсег), 1470, са сједиштем у Фочи. Хамза-бег је био први заповједник Херцеговачког санцака.

По смрти Херцеговој (1466), његови синови држе дио Херцеговине, мада је Владислав убрзо изгубио своје земље и смјестио се на простору Дубровника.

Влатко је наслиједио очевину и покушао да се одржи, обнављајући очеве политичке везе. Неке су се херцеговачке тврђаве одбраниле од Турака 1466, као што су Церница, Кључ, Благај, који ће се предати војводи Ахмету 1468. Клобук је прелазео из рука у руке, а Влатко га је држао 1469. У ово вријеме обављен је и први турски попис Херцеговине 1468/69. Када су се Турци усмјерили на Скендербега (1468), Влатко је заробио војводу Ахмета и држао га у Новом до 1470. Тада је учинио примирје са Турцима и постао њихов харачар. Зато му они дају на управу Требиње и Попово. Овим је Влатко имао област, као вазал, од Рисна до ушћа Неретве, изузимајући Дубровник, са којим је брзо дошао у сукоб (1471) због Посредњице на Неретви. Она је раније била у Твртковим рукама и у области Косача. Спор је пресудио Хамза бег у Фочи 1472. у корист Дубровника, који је документовао да је са Стоном цар Душан продао и “Посрећницу”.

Влатко је подигао цркву у Новом, посвећену Светом Стефану, али није утврђено за који обред. Ту се поново оженио са напуљског двора и постао пашеног Матије Корвина. За овог Херцегвића се не зна

коју је вјеру исповиједао, а жена му је приговарала да је патарен. То се не зна ни за најмлађег Херцеговог сина Стефана, који је већ 1474. био потурчен и звао се Ахмет Херцеговић. Само се за Владислава зна да је био хришћанин.

Влатко је ратовао са Турцима 1475/76. Наиме, султан је затражио од њега Нови, а да му за њ уступи неко друго насеље. По савјету брата Ахмета, Влатко не пристаје, па га Турци нападају.

Венеција је склопила мир са Турцима 1479, а тиме је Влатко изгубио савезника против Османлија. Турци су у офанзиву и Дубровник пристаје да им повиси харач са 12500 на 15000 дуката. Иван Црнојевић се склања у Италију.

Турски поход је привремено заустављен смрћу султана Мехмеда Другог (1481), кога наслеђује његов син Бајазит Други, личност којом се бавио и Андрић у *Проклећој авлији*.

Нови херцеговачки санџак Ајаз паша у новембру 1481, по налогу султана Бајазита Другог, креће на Нови. Напуљски краљ Феранте шаље своме зету Влатку помоћ – двије галије и једну лађу са храном. За судбину Новог се заинтересовао и Матија Корвин, који му такође шаље војну помоћ – око 1000 војника, који касне на одлучујући окршај. Ајаз паша је са своје 2000 бораца прво напао утврђење на обали гдје је данас Форте маре, одакле се бранио Влатко до 13. децембра. Тада је, уз сузе и грдње своје жене Маргарите, напустио Нови. Несрећна католкиња називала је свога мужа патареном, трпећи шамаре од њега. Из горње тврђаве Новог продужили су одбрану угарски војници све до 27/28. јануара 1482, када је Ајазов војвода Ферхат заузео Нови.

Влатко је живио у Херцеговини до 1486, а затим је прешао на Раб, гдје је умро 1489. године.

2. Бањани и Рудињани најушијају своја оињииша

Убрзо по оснивању Херцеговачког санџака (1470) дошло је до масовног пресељења становништва са бањско-рудинске површи у сјевероисточну Босну, на подручје између Дрине и Босне. Ово су становништво чинили брдско-планински сточари, такозвани власи. Турски извори говоре да су тада у Босну дошле двије дружине ових влаха и помињу именом само влахе Бањане. Ову другу скупину сточара чинили су прве комшије Бањана, дакле Рудињани, а вјероватно се ради о Малешевцима, мада су Бањанима гравитирали и власи Пилатовци и власи Мириловићи, па је могуће да је и њих било. Турски пописи наводе насеље Рудине у тузланском крају, гдје су се населили неки од ових именованих влаха, што није једини доказ да се ради о Рудињанима.

Ови су се сточари упутили, највјероватније, старим караванским путем преко Гацка и Фоче, који је био добро познат поносницима који су пратили дубровачке караване, којих је сигурно било и међу овим сточарима. Неки подаци говоре да су ови људи прво размјештени око Зворника. Наиме, турски попис становништва из 1476. помиње влахе који су “дошли са стране” око овог града на Дрини, па су у нешто касније помјерени у правцу запада. Попис из 1489. о њима даје детаљне податке: Бањани су се лоцирали на подручје Маглаја, а до њих на сјеверу настањују се Рудињани. Ови су сточари дошли на већ скоро исељену територију, јер је хришћанско становништво, пред најездом турских освајача, потражило спас у хришћанским земљама, у Угарској и Венецији. На новој територији имали су доста боље услове за сточарство него што су имали у својој крашкој постојбини. Чекале су их и привилегије које су следовале мартолозима. Турске власти су донијеле и посебан закон (канун) о власима Маглајске нахије.¹

Ову су сеобу, разумије се, извеле турске власти, али не из економских разлога да би од придошлих становника убирали дажбине, већ из стратегијских. Наиме, они су ове Херцеговце користили као војнике, затим да држе пограничне страже, да чувају урбанија насеља, да обезбеђују путне правце, такозване дербенције. Дакле, ови су сточари у систему турске управе били мартолози.

Могло би се поставити питање зашто је дошло до ових помјерања становништва која су морала да трају данима уз разне ризике на путу. Заправо, зашто нијесу за ту исту сврху прихватили неко становништво које је било ближе тузланско-маглајском крају. Одговор није тешко наћи. Турци су доста водили рачунао о томе ко шта може успјешно да ради. Они су оцијенили да су ови Херцеговци организовани војнички и да на неки начин читав живот проводе као војници. То су били људи који су љети помјерали своја стада до Волујака и Дурмитора и чували га не само од звијери. Неки од њих радили су као поносници, обезбјеђујући и пратећи дубровачке караване кроз Босну и до Србије. Према томе, они су били спремни и за покрет и за чување друмова, насеља, и да војују, што не би могли да испуне пољопривредници, људи везани за њиву и своје насеље.

У неименованој скупини влаха било је 16 катуна, односно цемата, и укупно 397 домаћинстава. Њихов војвода звао се Ђуран, а ту су и ниже старјешине, њих 10 у звању кнеза. Како се наводи у попису Босне из 1489: “... споменутих 11 невјерника ослобођени су од филурије, овна и овце”. Међу овим власима био је и један поп и звао се Вилак. Највећи

¹ Др Адем Ханџић, “Тузла и њена околина у 16. вијеку”, Сарајеви, 1975, стр. 97.

џемат имао је 84 куће а унутар њега било је 6 примиђура, нижих старјешина. Старјешине осталих џемата били су примађури, док су кнезови били као старјешине насеља. Наводи се да је један џемат од 19 кућа напустио крај, побјегао. Укупно је било 52 бјегунца.²

Власи Бањани имали су по овом попису из 1489. 13 џемата и укупно 397 кућа, дакле домаћинстава. Међу њима је било 120 “муџереда” – одраслих неожењених мушкараца. Пописивачи су констатовали да су неки власи напустили крај, побјегли, вјероватно се вратили назад. Тако се наводи цифра 31 куће влаха Бањана који су побјегли. Они су ово стање савњивали према претходном попису из 1485. године. Старјешина првог џемата звао се Никола, син Шајка. Његов је џемат вјероватно био најбројнији и имао је 70 кућа и 27 муџереда. У овом џемату је и поп Влах, који је имао три сина. Два су била ожењена и имали су своја домаћинства: Димитрије и Оливер, док је Миркша био муџеред³.

3. Нахија Бањани

Увођењем своје власти на нашим просторима, Турци су полазили од затеченог стања на регионалном и локалном нивоу управе. Тако је и област Херцег Стефана постала Херцеговачки санџак, а нахије се образују тамо гдје су раније биле бановине или жупе.

Сва је прилика да су Бањани већ од античког доба имали неки облик локалне управе. Видјели смо да су у бањском селу Ријечани живјели прваци илирског племена Доклеата, што указује на постојање локалне власти у крају. А када су се проширили Словени овим простором, они су у Бањанима имали своју управну јединицу, коју су називали бановином. Успомену на локалну власт у Бањанима прије доласка Турака чува камено сједиште у Реновцу, као и приче о бањском бану Русену.

Из године 1422. помиње се Драгаш, старјешина једног катуна Бањана (Константин Лиречек, *Историја Срба I*, Београд 1952, стр. 44). Сигурно је да је тада постојала и заједница бањских катуна из које је касније настало племе.

Први пут се помиње војвода Бањана 1465, у вријеме Херцег Стефана, што такође указује на локалну власт у крају непосредно прије доласка Турака.

² Исто, стр. 98.

³ Исто, стр. 98.

Нахија Бањани није формирана одмах увођењем турске власти (1466), већ око двије деценије касније. У попису Хецеговине из 1477. помиње се нахија Бања и односи се на Пиву и Бањане. Она је имала 19 џемата, а 593 домаћинства и 2 самца (др Марица Маловић – Ђукић, *Шћејан Поље и њејове светиње*, Беране, 2010, стр. 151). Исти се аутор пита како је дошло до тога да на почетку турске власти Бањани и Пива буду једна нахија (Бања) и зашто су насеља Пиве обухваћена нахијском одредницом Бањани, тј. Бања. Одговор налази у томе што су и прије турске власти Бањани и Пивљани имали блиске везе. Бањани су љетовали у Пиви у којој се два мјеста зову по њима – Бањски катун. Затим, неки су Бањани трајно напустили свој крај и настанили се на свом катуну у Пиви. Дакле, насеља пивског краја чињели су, у доброј мјери, насељени Бањани.

Ипак, није било уобичајено да Турци од два ентитета, као што је овдје (Бањани, Пива) стварају један. У покушају да се да cjеловит одговор на ово питање, ваља поћи од тога да су се Бањани увођењем турске власти масовно иселили у Босну, о чему је већ било ријечи. Према томе, неколика катуна још неисељених Бањана нијесу могли чинити нахију. Госпођа Маловић – Ђукић наводи имена два Бањанина који су били старјешине катуна у нахији Бањана, а то је Илија син Херака, старјешина 28 домова, који зимују у Велимљу (Бањани). Други је Радишин, син Грубача, старјешина 39 домова. Помиње се и тимарник Вукић син Грубача, старјешина 35 домова, који је имао посјед (тимар) у требињском крају, а могао би бити брат поменутог Радишина, сина Грубача. Дакле, од 19 катуна нахије Бање, већина су били са подручја Пиве, а само неколика из Бањана.

Неки подаци указују на то да нахија Бања није обухватала са Пивом цијелу бањску територију, већ њен дио. Наиме, из нахије Грачанице џемат Батрића војводе (21 дом) зимовао је у Велимљу, у Бањанима, пише Богумил Храбак (*Никишић до њочейка XIX века*, стр. 36, 236). То значи да је приликом формирања нахија на овом простору источни дио бањске територије припао нахији Грачаница. Очувана је успомена на неку стару подјелу бањске територије која је ишла преко Дробњачке међе и Дробњачког граца. Ово је била граница неко краће вријеме између Бањана и Дробњака док се ови други нијесу сасвим повукли у дурмиторски крај, а могуће да је то била краће и граница између нахија, Бање и Грачанице.

Формирањем Новског кадилука (1485), формирана је и нахија Бањани. А то је омогућено пошто се крај попунио новопридошлим становништвом.

Први нахијски војвода Бањана био је Радич Вуковић, који се помиње 1485. као дародавац Дубровника за Нову годину. Војвода је за празник дао поклон Дубровнику: два јелена, двоје телади, шест шкулева, шест комада сира. Дубровник је узвраћао новцем (30 перпера), а понекад и платном. Радич је нешто дуже био војвода Бањана и имао је одличне везе са Дубровником. Град је 1523. дао потпору војводи, 2000 аспри и одијело, да посјети поисламљеног сина, који је постао капицибаша. Радича је наслиједио син Петар, који се по први пут помиње 1536. године. Трећи нахијски војвода Бањана био је Петров син Радоје (Радуле), који се помиње први пут 1549. године. Међутим, идуће 1450. поново се помиње војвода Бањана Петар. Радоје се посљедњи пут помиње 1562. године. Између 1562. и 1574. помињу се војводе Бањана, али без имена (Глигор Станојевић, *Историјски гласник*, 3-4, Филозофски факултет, Београд, 1950, стр. 130-134).

По истраживањима Владислава Скарића (*Изабрана гјела*, књига III, Сарајево, 1985, стр. 202,203), војвода Бањана 1574. звао се Иван. Војвода Вукашин се помиње 1576. и 1577, а затим 1581. године.

Овдје није лако разријешити нека питања. Прво, не помиње се презиме ових људи нити име оца па се не може утврдити да ли су из истог рода, односно братства. Произилази да су у истом времену била два човјека са звањем војводе. На примјер, у вријеме војводе Вукашина помиње се и војвода Петар (1579. и 1580, па опет 1582. и 1583). Ако су ови прваци из истог братства, онда је један од њих могао бити војвода, а не обојица заједно. Други је могао бити кнез, а не војвода. Или се ради о првацима различитих братстава, односно првацима Доњих и Горњих Бањана.

Један се првак Бањана наводи 1586, па се додаје да је био војвода или кнез. Ово нам говори да су нотари Дубровника могли понекад и да побркају ова звања. Грујица се више пута помиње, некада без звања (1585/86), а 1592. као војвода. Године 1589. војвода Бањана био је Павао (Павле), а 1593 Иван Петровић. Овим се по први пут у књиге Дубровника уноси презиме Петровић.

У вријеме Кандијског рата (1645-1669) војвода Бањана био је Милутин Јововић. Послије њега не налазимо податке о нахијским војводама овог племена. Помињу се неки прваци Бањана који су учествовали у Морејском рату на страни Венеције са звањем војводе, али они нијесу могли представљати Бањане као нахију, нијесу их Турци постављали, већ Млечани.

Турске власти су знале да се никада не могу у потпуности ослонити на православне прваке нахија. Зато су настојале да и нахијско вођство буде од муслимана. Али је то тешко могло да се оствари у

такозваним влашким нахијама у којима и није било муслимана. Заправо, па и кад би била нека муслиманска кућа, она не би могла да има утицај у нахији, па су њени прваци морали бити “власи”. Зато су Турци настојали да изаберу муслимана као заповједника, субашу, за неколике нахије. И овај се представник турске власти у историографији помиње и као војвода, мада је по својој функцији, гледано формално, био надвојвода. Тако се 1519. помиње муслиман заједнички војвода Бањана, Рудина и Дробњака и звао се Бели. Заједнички војвода Бањана и Дробњака 1521. звао се Мустафа, 1522. Даут, и 1523. Синан. Подсјетимо се да је бивши војвода Риђана и Бањана постао херцеговачки санцак-бег и звао се Синан, који је био и зет Ахмета Херцеговића. Алага Шабановић се помиње као заповједник Бањана и Пивљана 1655. године.

Нахија Бањани остаје као административна јединица у турско вријеме са војводом на челу. Имала је и неколика кнеза који су били старјешине по два-три села. Међутим, од краја седамнаестог вијека не помиње се војвода Бањана, већ нахију представља један од кнезова, обор-кнез. Крајем прве половине деветнаестог вијека турске су власти увеле звање јусбаша. То је била нека врста полицијско-војног старјешине, која у преводу значи “стотинаш” (ријеч “јус”, значи сто). У другој половини деветнаестог вијека Турци опет именују војводу Бањана. Тада се ово племе све више одмеће од турске власти и везују за Црну Гору, која поставља своје представнике власти у Бањанима, сердара и војводу.

4. Племе Бањани

У нашем случају нахија и племе су паралелни појмови. Нахија је најмања турска административна јединица, а племе се, бар у нашем случају, територијално поклапа са нахијом, али чини онај вид његовог организовања који представља себе у свом друштвеном бићу. Управо због тијесних веза племена и нахије, говорећи о племену, поновићемо и нешто од онога што припада нахији. Племе је у неку руку опозиција нахији – њен Тројански коњ. Оно није као нахија административна категорија, већ територијално-социолошка. Зато се не може извести година када је оно настало, али се може пратити његов развој. Почети у формирању бањског племена могу се наћи и у вријеме Косача када је порасла моћ локалних господара, када Бањани имају свог локалног представника – војводу. Али ће увођењем турске власти доћи до масовнијег иселјавања Бањана, па је дошло до наглог смањења бањског друштва и његовог дезорганизовања. Поновним населјавањем краја,

када се оснива нахија Бањани, почиње организација краја под контролом туђинске власти. Та ће власт учинити и да се збијају редови домаћих снага које ће ући у племенско организовање краја.

Бањска територија не би омогућила племенско организовање да је била само једна овећа муслманска заједница у њој јер би се власт ослањала на муслимане. Зато је бањски манастир Косијерево, као и сеоске цркве са мирским свештеницима краја, имао важну улогу у одржавању народа у православљу, а тиме и у стварању племена. Начин привређивања – сезонско помјерање стоке – зимовање у увалама краја и у приобаљу Требишњице, лјетовање на планинским катунима, узима се као битан фактор у стварању племена. Племе је и чинило заједницу међусобно блиских катуна и територијално и родбински. Сваки је катун имао свога катунбашу, примиђура. Стварањем сталних насеља и преласком на сједјелачки начин живота, када се уз сточарство људи баве и земљорадњом, мјесто катунбаше имамо кнеза који је старјешина на неколика села. Дакле, заједнице село-катун и зближавање неколика села са једним кнезом водило је директно у стварање племена са војводом на челу. Села су, даке, територијалне јединице племена, али у друштвеном смислу, племе чине родови, односно братства. Она имају и своју братственичку територију. Већа су братства имала и свој братственички храм па су на неки начин и она представљала племе у племену.

Вјероватно су прве нахијске војводе Бањана из рода који је и прије увођења турске власти давао ове прваке. Они су се презивали по свом оцу све до средине шеснаестог вијека. Од друге половине шеснаестог стољећа презиме се на овом прстору почиње устаљивати за више нараштаја.

Дубровник помиње бањске прваке по први пут: старјешину једног катуна 1422, а неименованог војводу 1485. године. Нотари овог града често биљеже бањске војводе током читавог шеснаестог вијека, али од његове друге половине углавном се не наводи име њиховог оца, па се не може тврдити да су од истог рода. Сва је прилика да се помињу и неки прваци из Горњих Бањана, али су војводе биле само из Доњих Бањана. Крајем шеснаестог вијека биљежи се презиме Петровић⁴. Оно је, вјероватно, постојало и раније. Радуле, син војводе Петра Радичева, први је војвода Петровић, а помиње се 1549. године.

14 Владислав Скорић, *Изабрана дјела*, књига 3, Сарајево 1985, стр. 202, 203.

Није сва нахијско-племенска власт ни тада била у једном бањском насељу и у једном роду. Горњебањско братство Комненовићи давало је кнеза у шеснаестом вијеку, па можда и нека друга братства. Копривице су стара свештеничка кућа, која је давала неко вријеме и кнежеве. Дубровачки наводи нијесу најпоузданији ни у титулисању. Код Петровића се смјењују имена Иван и Петар и ријеч је о војводама. А Вукашин и Грујица, који се наводе као војводе, могли би бити из неког другог бањског рода и у том случају нијесу били војводе већ кнезови.

Драгољуб Мирковић: Бањанин

Важан правни институт племена био је збор. Поред годишњих, редовних, постојали су и ванредни зборови. Зборно мјесто Бањана била је Крушка. Понеки су зборови племена били и на Велимљу (Главица), Црном куку и у Приградини (Почивала). Важни скупови Бањана и ширег краја били су у Косијереву.

Бањани су на својим зборовима доносили разне одлуке које се тичу одбране племена, не само од Турака, већ и од хајдучије. На њима су се бирале војводе и кнезови, које је коначно потврђивала турска власт. На зборовима су се мирила завађене комшије и братства. На једном од њих почетком седамнаестог вијека Бањани су донијели одлуку да се побратиме и да узму заједничку славу.

Ови су зборови морали посветити пажњу устаничким активностима војводе Грдана и владике Висариона. Прилика је да су се Бањани, бар у неком броју, одазвали овим устаничким активностима. То индиректно потврђује један скуп херцеговачких првака одржан у Косијереву(1608). Затим, зборови су морали доносити одлуку о односу племена према млетачко-турским ратовима. Војвода Бањана Милутин Јововић потписник једног писма херцеговачких првака Котору којим се изражава прилажење племена на страну Венеције у Кандијском рату, што је вјероватно на племенском збору ријешено.

Бањски свештеник Лука Копривица обавијестио је Котор да ће Бањани прићи Млецима у Морејском рату, што је морала бити одлука племенског збора, а не једног свештеника.

5. Бањани у свом сусједству

а) Бањани и Рудине

Везе између Бањана и Рудињана могу се пратити још од средњег вијека када су овај крај населили Бањани и Малешевци. И једни и други били су сточарске заједнице са српског југа, Бањани са сјевера Македоније (Бањане), а Малешевци са Косова. Обје ове заједнице сточара населиле су се у горњем току Требишњице, први на десној обали (Малине), други на лијевој. Временом су се ширили, па су Малешевци прелазили и на лијеву обалу ријеке, а Бањани су се ширили на истоку према Његошу.

Поред Малешеваца, комшије Бањана из Рудина били су Пилатовци, такође заједница сточара, односно влаха. Легенде говоре о бану Пилату. Власи Мириловићи су такође имали ближе везе са Бањанима. Рудињани су љетну испашу имали у Волујаку, а Бањани су се кретали на катуне Пиве и Дурмитора. У вријеме Косача Бањани и Рудињани имали су своју локалну “општину”, односно, били су заједнице са војводом на челу. Међутим, доласком Турака и једни и други биће расељени на просторе источне Босне (маглајско-тузлански крај) гдје ће се поново наћи у сусједству око 800 домаћинстава из Бањана и Рудина. Одатле ће се помјерати према западу Босне, а неки ће стићи до Лике и Баније. Чувени писац Петар Кочић је поријеклом Малешевац и његов језик је исти онај који се и данас чује на простору Рудина и старе Херцеговине. Самим крајем петнаестог вијека и почетком шеснаестог од остатака старих Бањана и са придошлицама са разних страна формираће се нова заједница сточара са војводом на челу од које ће се убрзо формирати племе Бањани. И њихове комшије Мале-

шевци са придошлицама формираће племенску заједницу Рудине у којој ће они бити преовлађујући етнички елеменат.

Регионални и административни појам Рудине старији је од истоименог племенског појма и помиње се као једна средњовјеквна српска жупа Травуније, која је обухватала долину горњег тока Требишњице. Шире рудинско подручје, које обухвата простор скоро од Требиња до Гацка, зове се Билећке Рудине, како га назива у својим дјелима антропогеограф Јевто Дедијер. Ако се мисли на само племе, онда је у питању нешто ужа регија, и зове се Опутне Рудине, које се граниче са Бањанима. Тако се Бањани налазе измеђ два племена са истом именицом у називу – Опутне Рудине, о којима пишемо, и Никшићке Рудине, које су настале као племе на простору Риђана. Реторички се читав овај крај означава као Бањани и двије Рудине. Опутне Рудине су на самом западу племенске регије динарских племена и представљају рубно племе. У ствари, Опутне Рудине тек да су стекле неке одлике племенског живота и могу се посматрати као један прелазни облик регионалне заједнице која је настојала да се племенски заокружи. Њено племенско заокружење сметале су муслиманске енклаве на територији, затим прилично удаљени катуни од сталног насеља, па и добар дио границе са неплеменским окружењем.

Бањани су се нешто чвршће повезали са Опутним Рудинама обнављањем Пећке патријаршије, па у вријеме војводе Грдана и херцеговачког владике Висариона. Тада је војвода Рудина био Милић Вуков. Међуплеменске везе нијесу изостале ни у току Кандијског и Морејског рата, као ни у осамнаестом вијеку, најприје устаничким покретом Црногораца и Херцеговаца који је подстакао владика Данило и Милорад Милорадовић, руски официр и Херцеговац поријеклом. Тада су удружене снаге Црногораца, Херцеговаца и Руса нападале Никшић, а затим Клобук. У устаничком покрету Луке Вукаловића, средином деветнаестог вијека, Бањани, Грахово, Рудине, Зупци, Пива, биће језгро устаничке територије. Устанак у Херцеговини (1875) зближиће Бањане и Рудињане, који ће ратовати под једним војводским барјаком – барјаком који су носили војводе Баћовићи.

У Балканским ратовима Бањани и Рудињани били су у истој бригади, као и у Првом свјетском рату. У другом свјетском рату наступа раскол на српском фронту, али су опет у истим јединицама Бањани и Опутнорудињани, а већ послије рата чињели су исту општину – Бањско-вучедолску.

Овome ваља придружити и ону родбинску и сродничку страну односа између Бањана и Рудињана. Пуно су се међусобно орођавала ова два племена тако да не постоји ниједно бањско село у које није

дошло по неколико одива рудинских. Исто су тако Бањке често удаване у Рудине.

б) Бањани у сусједству Риђана и Никишића

На истоку и југоистоку Бањана, крајем средњег вијека, били су сточари Риђани. Њихова се територија пружала од извора ријеке Зете па до Леденица према Рисну. Вилусе су биле најужније бањско насеље, док је сусједна Спила припадала Риђанима.

По истраживањима Богумила Храбака (*Никишић до почетка 19. века*) Риђани су имали само два катуна са укупно 58 домова по турском попису Херцеговине 1477. године. Катунари су били Влатко, син Мијобрада, и Радич Павлов.

Сва је прилика да су се и Риђани, попут Бањана, увођењем турске власти расељавали па је поменути турски попис убиљежио свега 58 домова. Зато ће у наредним годинама доћи на овај простор други сточари. Већ 1540, дакле шет деценија касније, како пише Јасмина Ђорђевић (*Риђани и Драчевица*, стр. 27) племе је имало девет џемата са укупно 373 домаћинства. Војвода Риђана био је Оливер, син Ратка. Имали су, као мања нахија, само једног кнеза. То је био Никола, чији су преци такође били кнежеви – отац Радивоје и дјед Сладоје.

Риђани су пришли Грдановом устанку са својим војводом Радом Вукашиновићем. (У народним пјесмама опјеван је од Риђана Раде.) Племе је било на страни Млетака у Кандијском и Морејском рату. У првом се помиње поп Радуле, а у другом поп Милутин Радуловић и вјероватно се ради о оцу и сину. Помињу се и риђански кнежеви, Мирко Вујачић и Радојица Булајић. Јанко Вулов је био познати хајдук из Риђана који је по налогу Котора ухватио кнеза Рада Вукова из Црмнице, човјека Сулејман-паше из Скадра. Млечани су црмничког кнеза упутили на галију. На простру Риђана, у Грахову, у оба поменути рата формирани су мањи гарнизони под млетачком заставом, а које су држали претежно представници Риђана и Бањана. Граховско поље насељавано је околним хришћанима, па и Бањанима, који су били предстража граховске касарне. То је било вријеме најтјешњих односа Бањана и Риђана.

Турци нијесу могли лако контролисти рад нахија уколико нијесу имали у њима муслимана, а такви су били и Бањани и Риђани. Додуше, по попису из 1540. има нешто муслимана у Риђанима, 2,9%. Зато су Турци настојали да свог човјека, неког од исламизираних Срба, поставе за заједничког заповједника за два, три па и више сусједних племена. Тако су у шеснаестом вијеку понекад Бањани и њима сусјед-

на племена имали заједничког заповједника – војводу, односно субашу. Помиње се заједнички војвода Бањана и Дробњака 1512, а Дробњаци, Никшићи, Риђани и Бањани имали су заједничког војводу-заповједника 1517.

Риђани су били на простору куда су пролазили важни трговачки и војни транспорти из унутрашњости Херцеговине за Рисан и обратно. Зато се и помињу понекад као хајдуци који пресријећу караване, а често и као хајдучке дружине које харају Конавле још у вријеме Херцега Стефана.

За разлику од својих сусједа Никшића, који су се увећавали апсорбујући и друга сусједна племена, Риђани су се као племенска заједница током седамнаестог вијека знатно смањили и већ у наредном вијеку они као племе ишчезавају. Наиме, један дио се помјерио дубље у Херцеговину и у млетачко приморје. Сви су изгледи да се један дио Риђана придружио Никшићима.

Посљедње живље везе између Бањана и Риђана биле су у вријеме Морејског рата, када су зајено као млетачки војници нападали Турке.

Средином осамнаестог вијека више нема Риђана као племена, али је на њиховом простору остало више досељеничких породица из Куча и Босне. Касније ће им се придружити и досељеници из Катунске нахије па ће од њих настати два нова племена средином осамнаестог вијека – Грахово и Никшићке Рудине. Новонастала племена проширила су се и на дио јужне и источне територије Бањана обухватајући дио Церовице, Каменско, Смрдушу, Марића поље, Ђурђев до.

Бањани су имали живе односе са новоформираним племенима. Управо преко њих су водили путеви за Рисан, и остале приморске градове. Бањани су мљели жито углавном на територији Грахова, а кретали су се преко Трепачких Рудина за Никшић или пак на своје катуне у Његошу.

Никшиће је историјска наука оцијенила као најактивније херцеговачко племе у борби са Турцима. Њихов је предак легендарни Никша, син грбљског кнеза Илијана и одиве Немањића. Ова је легенда исторична и по мјери нашег епског народног бића. То је наша идеолошка истина, рекао би Г. Геземан.

Никшићи су успјели да се бројно увећају, да ојачају и да апсорбују и друге катуне и да се крајем шеснаестог вијека уздигну у најборбеније племе Херцеговине. По писању Марјана Болице, Никшићи су 1614. имали 320 кућа и 700 људи под оружјем. Ова цифра добија своју мјеру када се сагледа сусједство племена. Наиме, по истом Болици, тада су Бањани и Рудињани имали 200 кућа и 400 мушкараца за оружје. А то што су почетком шеснаестог вијека Никшићи били бројнији и од

укупног броја Бањана и Рудињана говори о ранијем расељавању ова два друга племена. Но, рекло би се и то да је Болица Никшићима приписао и домове Риђана, који су тако били малобројно племе.

Војвода Грдан Никшић стао је на чело првог устаничког покрета Срба Херцеговине у коме су учествовала и нека брдска племена. Никшићи нијесу били у непосредном сусједству са Бањанима, али су као обједињавајуће племе утицали и на Бањане да се придруже Грдановим устаницима, а касније да приђу Млечанима против Турака. Наводи се да је у вријеме Кандијског рата војвода Никшића тражио од Млетака заставе за племена Херцеговине, па и за Бањане.

На Никшиће су кретале турске кажњене експедиције током седамнаестог и осамнаестог вијека са циљем да их коначно сатру. Нијесу их Турци истражили, али су успјели да их раселе у доброј мјери. Тако ће се и везе Никшића и Бањана практично завршити Морејским ратом.

в) Бањани у рођаштву са Дробњацима и Пивљанима

Бањани су од средњег вијека па све до краја деветнаестог стољећа имали врло живе и рођачки испреплијетане везе са дурмиторским племенима, Пивом и Дробњаком. Етнолошка истраживања показују да су преци Пиве и Дробњака у неком средњовјековном помјерању становништва дошли на простор Бањана, па се одатле (неки од њих) помјерили у дурмиторски крај, од којих ће се са почетком шеснаестог вијека формирати племена, Пива и Дробњак.

По Андрији Лубурићу, словенско племе Новљани дошло је на простор Бањана из централне Босне већ у осмом вијеку, гдје се задржало неко вријеме, па се одатле селило у више махова у дурмиторски крај.

Светозар Томић је оживио предање Дробњака да су у сродству са Његушима и династијом Петровић Његош. Њихови су се преци из Босне заједно помјерали према Херцеговини. На том су се путу задржали у Бањанима, гдје су били сусједи. Преци Петровића су били у Мужевцима, у подножју Његоша, а Дробњаци нешто јужније. Они који су били у Церовици, по њој су и добили презиме – Церовићи. Ови ће родови из Босне наставити пут, на коме ће се разићи. Преци Петровића долазе испод Ловћена, а преци Дробњака у дурмиторски крај.

Што се предака Пивљана тиче, С. Томић сматра да су они са Косова стигли у Бањане, па одатле у Пиву. Заправо, Томић је забиљежио оно што је чуо у предању Пивљана.

Обрен Благојевић смара да су преци Пивљана, браћа Руђо и Бранило, највјероватније из Црне Горе, од Црнојевића, о чему такође пос-

тоји легенда која је добила умјетничку обраду у једној причи Радова-на Тунгуз-Перовића.

Све нам ово говори да нема поузданих извора о даљој прошлости наших предака али има довољно да се открију њихове међусобне везе.

У Бањанима има више топонима који говори о некадашњем присуству Дробњака на бањском терену. Један брдски превој зове се Дробњачка међа, а од њега сјевероисточно, у Јеловици, налази се планински врх Дробњачки градац. По етнолозима, источно од ових оронима живјели су Дробњаци. Непун сат пјешачења од Дробњачке меће налази се село Церовица, постојбина дробњачких Церовића. Ови топоними недвосмислено говоре о присуству Дробњака на овом простору. Изгледа да су се Дробњаци и по пресељењу у дурмиторски крај, враћали са стоком зими у Церовицу и њену околину да много лакше проведу зиму него у Дробњаку. А Бањани су током љета са стоком издизали на Дурмитор, гдје су имали своје катуне.

По турском попису Херцеговине из 1477. Бањани су са Пивљанима чинили једну нахију – Бања. Имали су и заједничког заповједника средином седамнаестог вијека.

Нека бањска, дробњачка и пивска братства имају заједничког претка. На примјер, Карацићи из Дробњака су у сродству са бањским и пивским Огњеновићима. Њихови су преци од досељеника са српског југоистока, из Македоније, па су на путу својих сељакања стигли у ова три племена. Породица Бајчета – Бајчетић из пљеваљског и дурмиторског краја (Ускоци) поријеклом је од бањских Миљанића, као и ускочке породице Тошић и Лаловић. Дробњачке Зарубице су од бањских Копривица. А предак бањских Мићовића је од старих дробњачких Мандића.

Устанички покрет војводе Грдана зближиће ова племена. Зближавање ова три племена наставља се и касније, посебно у Кандијском и Морејском рату, као и у устаничком гибању по доласку у Црну Гору Михаила Милорадовића. Пиву и Бањане ће зближити ослободилачки покрет ових племена друге половине деветнаестог вијека.

Један дио старих Бањана љетовао је на планинама Пиве, као што су бањске Копривице и Огњеновићи. Неки су од ових Бањана и трајно остали у Пиви, па тамо већ поодавно имамо и ова братства. Пивско братство Миличићи дошли су у Пиву из Бањана, као и Кецојевићи. Јокановићи из Пиве су од некадашњих Вујадиновића из Бањана, као што су и пивски Јоковићи од бањских Кнежевића.

і) Бањани и Црна Гора

Везе људи Бањана и оних са територије Старе Црне Горе могу се пратити од Ивана Црнојевића и његовог савременика Херцега Стефана, па и одраније. У ствари, Иван је једно вријеме био таоц код Херцега, а потом ће му постати зет. Но, узајамне везе ових владара не говоре пуно о везама људи ова два сусједна ентитета.

Када се говори о везама Бањана са Старом Црном Гором, оне се углавном односе на Катунску Нахију. Зна се да је добар дио Катуњана поријеклом из Босне, који су се повлачећи испред Турака, задржавали неко вријеме у Бањанима, што се поуздано зна за Његуше, Бјелице, неке Цуце и Бајице. Династичко име Његош узето је по истоименој планини на сјевероистоку Бањана.

Међусобни односи Бањана и Црногораца нијесу увијек били пријатељски. Бањани су често пљачкани од стране Црногораца. Црногорска „ратна привреда”, односно хајдучија, одржала се све до средине деветнаестог вијека. У овим „подухватима” испробавала се физичка издржљивост, окретност и сналажљивост. Зато су поједини примјери ових акција ушли у легенду.

О извјесној нетрпељивости Бањана и Црногораца говоре и неке народне пјесме, као *Пој Црнојорац* и *Вук Копривица* и *Перовић Бајрић*. У једној другој пјесми помињу се копривачке овце као “брашњеница” за Црногорце док пролазе кроз Херцеговину, а има и оних које говоре о црногорским дружинама које нападају бањскње сточаре. Једна је опјевала јунаштво Тривка Драганића из Бањана који је одбранио своје стадо од црногорских хајдука.

д) Бањани и Дубровник

Ко би данас исцрпно истражио везе Бањана са Дубровником, то би била и поуздана грађа за историју бањског племена. Овај је град и први уписо етноним Бањани (319). Током четрнаестог вијека Дубровник записује посјету Бањана граду, а током петнаестог и шеснаестог биљежи и војводе Бањана. Између њих и града одржавао се пријатељски однос. Помиње се да су бањске војводе слале Дубровнику поклоне, али су и они добијали од града уздарје. Дубровник је утицао и на именовање бањских војвода од стране турских власти. Дакле, није могао бити војвода нахије Бањана човјек који није уживао повјерење града под Срђем. Временом се више Бањана населило на територију Дубровника. А када је Дубровник проширио своју територију, прво куповином Стона и Пелешца (1333) од цара Душана, па касније Слан-

ског приморја и Конавала од босанских велможа, граду су били потребни кметови на земљишним посједима. Ову је прилику искористило више Бањана иако су постојали договори између Павловића и Косача са Дубровником да не пружа уточиште њиховим људима. Вијеће умољених је у септембру 1454, пошто је окончан рат између Херцега и Дубровника, наложило кнезу Конавала да добјегле Бањане истјера са своје територије и поврати назад, “illas tres familias villanorum de Vagnam”. Но, пошто је Дубровник имао интересе да су му пољопривредни посједи насељени, доста је пребјега нашло стално уточиште у Конавлима, као и у самом Дубровнику. Један је Драганић, човјек војводе Радослава Павловића (а могуће род-братственик бањских Драганића) добио одобрење 1441. да се породично настани у Конавлима. Пошто су својим боравком морали да прелазе у католичанство, најчешће су брзо кидали везе са својом православном постојбином.¹ У разним невољама Бањани су тражили привремено или стално уточиште у Дубровнику и Конавлима. Неки су одатле даље стизали до италијанских лука.

Размјена добара између Бањана и Дубровчана траје од средњег вијека па све до средине прошлог стољећа. У турско вријеме гранични појас са Дубровником контролисале су турске страже, које су и неовлашћено узимале накнаду на робни промет. Владислав Скарић наводи да је почетком 1705. године неки пандурбаша узео Бањанима 12 динара по товару вина, купљеног у Конавлима.

Дубровник је већ од раног средњег вијека добијао значајан етнички прилив из свог непосредног окружења које је било насељено Србима. Већ од тринаестог стољећа етнички је претежно био српски град, али не и духоно. Етнички индетитет се у овом граду брзо губио пред духовним, односно вјерским.

Дубровник је за Бањане био пробрано тржиште, свијет господе, прва капија католичанства и први град у коме се може доћи до љекова и љекара.

6. Памћење јусала

Народна пјесма има свој однос према догађајима и њиховим учесницима који се често не поклапа са историјском истином. Но, у недостатку добрих извора, понекад се ни историјско виђење не мора подударити са стварним догађајима.

Бањани су крај у коме се итекако чула гусларска пјесма. Она је опјевала учеснике краја у разним догађајима, а највише у сукобима са

Турцима. Нешто је од тог усменог блага племена сачувано и врло мало објављено.

Више Бањана, учесника Морејског рата, опјевано је у народном епу, као што су Митар Огњеновић, Вук Копривица, Пејо Славујевић, Милутин Гамбелић, Пејо Мирковић. Пјесме помињу и неке друге Бањане као њихове савременике, али ми не знамо извор који свједочи да су и они били под млетачком заставом у овом рату. На примјер, Томо Јакшић (“дели Јакшић Томо”), браћа Комненовићи, Панто и Срдан, Дрпа Марко, Раде Вујадиновић, Сава Вујковић, Богдан Миљанић. Изгледа да су неки од ових људи били нешто старија генерација и да су били у Кандијском рату о коме је сачувано мало извора.

Драгољуб Мирковић: Гусле

Често се јунаци ове епике помињу само именом или презименом па није лако утврдити о којим се особама ради. И у пјесмама које се везују за касније догађаје пјева се о неком попу Копривици, затим о кнезу Кнежевићу. Опјевани су са Велимља Грле и Бијеле, а предање говори да су били из братства Бијеловића. Некада се помиње лично име и племенско поријекло, као што је Лука Бањанин, а вјероватно се мисли на хајдка Луку Миљанића. Можда одговара истој личности и Лука Буљубаша (и Буљубашић). Помиње се Митар Бањанин и Митар Огњеновић, али се види да се ради о истој личности. Пјева се и о Реновац Гаврилу из Реновца и можда се ради о неком Копривици. Не знамо ко је Гумељић Стеван, који се помиње у неким пјесмама. Његошевић Мато би такође могао бити човјек који је представљен по свом завичају, Његошу.

У народној пјесми *Шенђер везир и Бањани* пјева се како помехнути везир позива Митра Огњеновића да са Бањанима дође код њега у Клобук, што је био, како се пјева, турски план о погубљењу бањских првака. У пјесми се наводе њихова имена:

*„Побрајиме, Мишре Ођанине,
Ајде мени под прага Клобука
И доведи дванаест Бањана.
Доведи ми дели Дриу Марка
И доведи Гумељић Стивана;
Са Тујана Панџа и Срдана;
Са Велимја Грла и Бијела
И сџароја кнеза Гамбелића;
С Почивала Славујевић Пеја
И сокола дели Јакшић Тома;
Од Шџирбаца Вујадинов Рада;
С Копривица Копривицу Вука;
И доведи Пеја Мирковића
И крвника Миљанић Бојдана,
Који аман џурски не познава
И Николу брајша њејовоја.
И на божју вјеру ајше мени,
Божја вјера џврђа од џокмака”*

Већину опјеваних имена можемо наћи у историјској литератури, али не све. С друге стране, неки од стварних учесника Морејског рата из Бањана не налазимо у пјесмама. Вук Томовић није опјеван у народним пјесмама, а био је са звањем војводе у Морејском рату. Али је опјеван његов *ошац* Томо Јакшић. Историјска литература која нам је

била доступна не помиње Јакшића, сем што се помиње кнез Томо, дакле без презимена.

Постојали су истакнути Бањани за које не зна ни народно предање ни епска пјесма, као дио предања. Бањани су заборавили свога војводу Милутина Јововића и кнеза Славуја, људе из времена Кандијског рата. Нема пјесама о *Милошу* Славо(у)јевићу, а биљежи се да је био један од најугледнијих Бањана свога доба, као ни о бањском кнезу Милутину Славујевићу. Пјесме не помињу ни Вука Ђуричића, ни кнеза Вукадина, ни Војина Мирковића. Но, могуће је да је било и о њима пјесама, али нијесу сачуване.

(Из књије Бањани, Београд, 2014)